

GLASBENA ESEJISTIKA IN MUZIKOLOGIJA PRI SRBIH

Stana Djurić-Klajn

Politični in ekonomski pogoji, v katerih so Srbi živeli v svoji zgodovinski preteklosti, so šele zelo pozno omogočili svobodnejši in širši razmah kulture. Srbska kultura fevdalnega obdobja, ki je doživela svoj polni razcvet, ki se odraža v likovni umetnosti, arhitekturi, književnosti in glasbi v 14. stol., je bila sredi 15. stol. pretrgana in skoro uničena. Pogosti osvajaški pohodi močnega turškega imperija so se tedaj končali s popolnim okupiranjem srbskega ozemlja, uničenjem kulturnega blaga in z zatiranjem vseh oblik nacionalne kulturne dejavnosti. Popolna tema, ki je potem obdajala nekoliko stoletij vse duhovne napore srbskega naroda, je začela prestajati šele z osvobodilnimi vojnami na začetku 19. stol., ko je v tridesetih letih vstala, čeprav še ne čisto samostojna, nova srbska država.

Čeprav se tedaj začenjajo javljati tudi prvi znaki odpora proti globoko zakoreninjeni nazadnjaški orientalni kulturi in prve manifestacije glasbenega življenja po vzoru zahodne Evrope, a v drugi polovici stoletja tudi prvi pomembnejši skladatelji, pa nastaja muzikološko delo v pravem pomenu besede šele dosti pozneje. Toda priprave in rudimenti takšnega dela se vrste že vse od leta 1862 dalje, ko Kornelije Stanković (1831 do 1865), utemeljitelj nacionalne smeri v srbski glasbeni ustvarjalnosti, odkriva v svojem predgovoru k *Liturgiji* in zbirki srbskih duhovnih napevov, katere je sam zabeležil, bistvene karakteristike srbskega cerkvenega petja in razlaga principe harmonizacije do tedaj samo enoglasno petih melodij.¹ Cerkevna glasba je še nadalje predmet raziskovanja mnogih piscev 19. stol. prav zaradi tega, ker ni bilo v razvoju same glasbene ustvarjalnosti kontinuitete, in tako je bilo potrebno na začetku raziskovati niti, ki bi mogle povezovati preteklost in sedanost. To so napravili duhovniki, dobri poznavalci glasbe, med katerimi je Nićifor Dučić (1832 do 1900) prvi opozoril na srbske glasbene rokopise z bizantinsko notacijo v samostanu Hilandarju na gori Athos, čeprav jih seveda ni znal dešifrirati.² Zgodovino cerkvenega petja in oblike sodobne cerkvene glasbe poskušajo potem določiti tudi mnogi drugi pisci preteklega in našega sto-

¹ Kornelije Stanković, Pravoslavno pojanje u srbskoga naroda, Dunaj 1862.

² Nićifor Dučić, Starine hilendarske, Glasnik Srpskog učenog društva, LVI, 1884.

letja.³ K osvetlitvi problema cerkvene glasbe prispeva tudi najpomembnejši srbski skladatelj preteklosti Stevan Mokranjac (1856—1914) v svojem predgovoru za *Osmoglasnik* (Oktoechos), ki ga je zapisal sam po petju duhovnikov svojega časa.⁴

Med prvo in drugo svetovno vojno pa ne dominirajo več v literaturi o glasbi problemi cerkvene glasbe. Vse večje število glasbenih časopisov, ki tedaj krajši ali daljši čas izhajajo (*Muzički glasnik* 1922, *Muzika* 1928—1929, *Muzički glasnik »Stanković«* 1928—1933 in 1938—1941, *Zvuk* 1932—1936 in *Slavenska muzika* 1939—1941), posveča vse več pozornosti raznim področjem glasbene prakse, tako da nastajajo s članki, ki imajo priložnostni ali informativni karakter, največkrat povezani z aktualnimi glasbenimi dogodki, tudi prvi poskusi historografije, kakor tudi študije estetsko sociološkega značaja. Vendar je največ pozornosti pritegnilo bogastvo zelo vitalnega glasbenega folklorja, ki je po oblikah raznovrsten in po harmoniji in tonalnih posebnostih zanimiv, in tako je nastalo največje število del iz folkloristike oziroma etnomuzikologije. S temi vprašanji se je začel najprvo ukvarjati Vladimir Djordjević (1869—1938), ki je poleg zbirk s svojimi melografskimi zapisi narodnih melodij iz južne Srbije in Makedonije dal tudi nekoliko del, ki zajemajo tako teoretske probleme narodne glasbe kot narodne instrumente.⁵ Djordjević je bil tudi marljiv raziskovalec zgodovinskega gradiva o srbski umetni glasbi.⁶

Z osebnostima Petra Konjovića (1883—) in Miloja Milojevića (1884—1946), odličnih srbskih skladateljev pretežno impresionistične smeri, pa je povezan v književnem in strokovnem smislu tudi vzpon glasbene kritike, kvalitativna rast esejistike in poglobitev muzikologije.

Medtem ko Konjović v treh zbirkah (*Ličnosti*, Zagreb 1919; *Knjiga o muzici*, Novi Sad 1947; *Ogledi o muzici*, Beograd 1965) zbira prej v časopisih objavljene eseje in članke o osebnostih in problemih inozemske in domače glasbe, pa daje v dveh monografijah poln razmah svojemu književnemu talentu in dobremu poznavanju gradiva. V prvi *Stevan Mokranjac*, (Beograd 1965) prikazuje lik skladatelja, ki mu je bil v mnogočem vzor v glasbeni ustvarjalnosti, v drugi *Miloje Milojević*, (Beograd 1954) pa z veliko afiniteto do svojega vrstnika in tovariša, analizira njegovo delo, pri čemer se v znatni meri poslužuje muzikološke metode.

³ Navedimo samo nekoliko študij, ki bolj bistveno in pregledno zajemajo to snov: Lazar Bogdanović, *Srpsko pravoslavno karlovačko pjenije*, Srpski Sion, XV, XVI, XVII, Novi Sad 1893; Tihomir Ostojić, *Pravoslavno srpsko crkveno pjenije*, Novi Sad 1896; Jovan Živković, *Crkveno pojanje*, Bogoslovni glasnik, IV, Sremski Karlovci 1903; Živojin Stanković, *Srpsko crkveno pojanje*, Vesnik Srpske pravoslavne crkve, IX, X, XI 1908 in II, III 1909, Beograd.

⁴ Stevan Mokranjac, *Osmoglasnik*, Beograd 1908¹, 1922². Mokranjac je dal s svojim predgovorom k zbirki *Narodne melodije iz Levča od Todora Bušetića*, Beograd 1902, tudi prve kašipote poznejši etnomuzikologiji.

⁵ Med drugim je objavil: *Turski elementi u našoj muzici*, Nova Evropa, VII, 1923; *Skopske gajdardžije i njihovi muzički instrumenti*, Sveta Cecilija, XXII, 1928; *Ogled bibliografije srpske narodne muzike*, Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu, VI, 1931.

⁶ Prilozi biografskom rečniku srpskih muzičara, red. Stana Djurić-Klajn, Beograd 1950. — Djordjevićev *Ogled srpske muzičke bibliografije do 1910* je v rokopisu v Muzikološkom institutu v Beogradu.

Področje esejističnega in muzikološkega dela Miloja Milojevića, zelo sposobnega pisca in glasbenega erudita, je bilo mnogostrano in raznoliko, ker so ga diktirale potrebe okolja, ki je tedaj najpogosteje zahtevalo literaturo popularizatorskega značaja. Ker se je tem potrebam odzval, je napisal veliko število člankov takšnega tipa (*Muzičke studije i članci*, I—III, Beograd 1926, 1933, 1953), a tudi znatno število znanstvenih del zgodovinske, teoretske in folkloristične vsebine. Po monografiji o Smetani (Beograd 1924) se je globlje posvetil češki glasbi v doktorski disertaciji *Harmonski stil Smetane* (Beograd 1926) kakor tudi v študiji *Ideje Aloisa Hábe*,⁷ v kateri razlaga in tolmači osnovne principe četrtrtonske glasbe. Domači glasbi je Milojević posvetil več del, med katerimi je tudi študija *Muzika i pravoslavna crkva*,⁸ v kateri postavlja s komparativno analizo duhovnih napevov raznih, posebno orientalskih narodov, melodične in harmonske principe, ki služijo kot osnova njihovi cerkveni glasbi. Čeprav se v preučevanju glasbenega folklorja ni držal določenih sistemov in metod, je Milojević dal iz tega gradiva vrsto del, ki ne le odpirajo poti naše poznejše etnomuzikologije, ampak tudi potrjujejo njegovo vedno budno radovednost za vse glasbene panoge.

Področje raziskovanja Bogdana Milankovića (1885—) je drugače usmerjeno; orientirano je izključno na preučevanje instrumentov, njih fizikalnih svojstev in njih reproduktivnega umetniškega učinkovanja. Kot rezultat Milankovićeve pedagoške prakse je nastalo delo *Die Grundlagen der modernen pianistischen Kunst* (Leipzig, 1923), ki je potem v razširjeni izdaji preraslo v *Osnovi pijanističke umetnosti*.⁹ K preučevanju violine je pristopil empirično, tako da je sam gradil violine, in teoretsko-historično.¹⁰ S podobnimi vprašanji grajenja in historijata violine se strastno ukvarja tudi Svetolik Pašćan (1892—) v svojih brošurah *Istorijski razvoj gudačih instrumenata*¹¹ in *Antonius Stradivarius* (Beograd 1965).

Zanimanje Koste Manojlovića (1890—1949) je bilo enako usmerjeno na historografijo in na folkloristiko. Kot učenec in vdani pristaš Stevana Mokranjca je svojemu velikemu učitelju najprej posvetil monografijo *Spomenica Stevana Mokranjca* (Beograd 1923), ko pa se je nadalje bavil z življenjem in delom tega pomembnega glasbenika, je objavil dela, s katerimi je dopolnil profil tega lika,¹² v svojih predgovorih k ponovnim in posmrtnim izdajam Mokranjčevih opusov, ki jih je sam revidiral, pa daje izčrpne razlage posameznih problemov, posebno glede cerkvene glasbe, s katero se peča tudi v nekaterih drugih delih.¹³ Kot

⁷ Muzičke studije i članci I, Beograd 1926.

⁸ Godišnjak Srpske pravoslavne crkve, Beograd 1933.

⁹ Posebna izdanja Muzikološkega instituta, 3, Beograd 1952.

¹⁰ Violina, njena istorija i konstrukcija, Beograd 1956; Estetika sviranja na violini (rokopis v Muzikološkem institutu v Beogradu).

¹¹ Posebna izdanja Muzikološkog instituta, 9, Beograd 1956.

¹² Stevan Mokranjac o Wagneru i Parsifalu, Zvuk, 4, 1933; Stevan Mokranjac i njegove muzičke studije u Münchenu, Muzički glasnik, 1938.

¹³ Stevan Mokranjac, Opšte pojanje, predgovor, redakcija in dopolnilo K.P. Manojlovića, Beograd 1935; Zvuci zemlje Raške, Zvuk, 3, 1934; Za tragom naše stare svetovne i crkvene muzičke umetnosti, Glasnik Srpske pravoslavne crkve, XXXVII, 1946.

etnomuzikolog preučuje Manojlović vsestransko glasbeno folkloro tako z etnološke plati (nekoliko študij o svatbenih običajih v Galičniku, Peći, Debru in Župi) kot z glasbene plati, pri čemer analizira melodije, ki jih je večinoma zabeležil sam na terenu, glede na njih formalno, tonalno in ritmično strukturo in jih primerja z zapisi drugih melografov. Na tem področju je najpomembnejše njegovo delo *Narodne melodije iz Istočne Srbije*.¹⁴

Zelo ploden pisec briljantnega in tekočega stila Petar Bingulac (1897—) je izkazal največ pozornosti radijskim komentarjem, s katerimi je večinoma pospremil dolgo vrsto likov in kompozicij iz sodobnega evropskega glasbenega ustvarjanja. Nekoliko esejev o jugoslovanskih skladateljih (St. Mokranjac, J. Marinković, St. Hristić, J. Slavenski) kot tudi sodelovanje pri jugoslovanski glasbeni enciklopediji dopolnjujejo njegovo dejavnost kot glasbenega pisca. Pavle Stefanović (1902—), ki je tudi pogosto zaposlen z radijskimi komentarji in glasbeno kritiko, je našel najboljše področje svojega dela v estetiki in filozofiji glasbe. Kot estetik, čigar analize temelje na materialistični filozofiji, se Bingulac v raziskovanju fenomenov poslužuje dialektične metode, ki pa je vendar ne uporablja dogmatsko togo, ampak s širino in elastičnostjo, ki izhaja iz njegove zelo obsežne splošne in filozofske erudicije. Pojavi, dela, osebnosti in problemi, katere zajema v svojih razmišljanjih, so raznoliki in historično zajetni, vendar so najpogosteje usmerjeni na sodobno ustvarjalnost. Manjši del njegovih študij in esejev je zbran in objavljen v knjigi *Tragom tona* (Sarajevo 1958).

Če doslej nismo navajali teoretsko pedagoških del, sodeč, da ta ne spadajo v okvir te teme, moramo to napraviti, ko gre za delo *Nauka o harmoniji* (Beograd 1947,¹ 1953²) Milenka Živkovića (1902—1961), ker je to v mnogočem originalno teoretsko delo in novost v obravnavi te snovi. Drugo delo, s katerim se je Živković afirmiral kot fin analitik in temeljito podkovan teoretik, je njegova študija *Rukoveti Stevana Mokranjca*,¹⁵ delo, v katerem vsestransko in temeljito analizira te klasične kompozicije srbske glasbe.

Pomembne prispevke etnomuzikologiji na področju preučevanja narodnih plesov sta dali Ljubica (1894—) in Danica Janković (1898 do 1960) v svojih osmih do zdaj objavljenih zbornikih narodnih plesov (Beograd 1934—1961) kakor tudi v mnogih teoretskih spisih. Na področju zbiranja narodnih melodij pa je zelo obsežna dejavnost Miodraga Vasiljevića (1903—1963), ki je poskušal lastno melografsko gradivo tudi teoretsko sistematizirati,¹⁶ pri čemer se je zlasti prizadeval, da najde novo terminologijo za osnove lestvic balkanskega glasbenega folkloru.

S historografijo srbske glasbe se bavi tudi Stana Djurić-Klajn (1908—), ki je v svoji knjigi *Muzika i muzičari* (Beograd 1956) obja-

¹⁴ Posebna izdanja Muzikološkog instituta, 10, 1957.

¹⁵ Posebna izdanja Muzikološkog instituta, 10, 1957.

¹⁶ Jugoslovanski muzički folklor, I, Kosmet, Beograd 1950, II Makedonija, Beograd 1953. V publikaciji Posebna izdanja Muzikološkega instituta: Narodne melodije iz Sandžaka, 5, 1953; Narodne melodije iz leskovačkog kraja, 11, 1960; Narodne melodije Crne Gore, 12, 1965.

vila eseje o osebnostih in dogajanjih v glasbenem življenju srbske preteklosti, v delu *Razvoj muzičke umetnosti u Srbiji* pa je podala celoten zgodovinski pregled srbske glasbe.¹⁷ V polnem razvoju ustvarjalnih moči, je bilo pretrgano življenje zelo nadarjenega esejista in muzikologa Vojislava Vučkovića (1910—1942), ki je padel kot žrtev fašističnih okupatorjev. Že zelo zgodaj orientiran v marksistično ideologijo, je zasnoval tudi svojo doktorsko disertacijo *Glasba kot propagandno sredstvo* (objavljeno leta 1934 v Pragi v češčini) na pragmatičnih osnovah, ki so bile neizbežne v tej dobi borbe za napredne ideje. V nadaljnji vrsti del, ki so objavljena v posameznih časopisih ali kot posebne brošure (*Materialistička filozofija umetnosti*, Beograd 1935 in *Muzički portreti*, Beograd 1939) pa Vučković obravnava tako teme iz aktualne glasbene prakse kot probleme glasbene estetike, gledane z vidika dialektičnega materializma, kar se najbolj odraža v delu, ki ga je zapustil v rokopisu — *Uvod u muzičku estetiku*.¹⁸

Na začetku tega članka smo omenili, da so se v 19. stol. prvi glasbeni spisi nanašali na cerkveno glasbo, pravzaprav na razreševanje skrivnosti njenega nastanka in njenega značaja v preteklosti. Te skrivnosti pa tedanji raziskovalci gradiva niso mogli dognati, ker jim po eni strani ni bila poznana bizantinska neumatska notacija, po drugi strani pa se niso mogli globlje spuščati v čisto muzikološke stvari. Šele v nekako poslednjih desetih letih začenja po strastnem prizadevanju nekaj mladih strokovno izobraženih srbskih muzikologov prihajati na dan srbska duhovna glasba fevdalnega obdobja, torej tistega obdobja, ko se je v državni samostojnosti svobodno razvijala tudi glasbena kultura. Dela Miloša Velimirovića, Dimitrija Stefanovića in Jelene Milojković-Djurić so prispevala k odkritju nekaterih dotlej nepoznanih avtorjev glasbenih produktov in k temu, da se ugotovi obstoj nekaterih teoretskih spisov, da se na osnovi njihove transkripcije približa stara glasba sodobnemu poslušalcu in da se nazadnje tudi osvetli vprašanje odnosa med bizantinsko in srbsko glasbo, vprašanje, o katerem se je tako dolgo razpravljalo, in pa problem vplivanja prve na drugo.¹⁹

¹⁷ Objavljeno v skupni knjigi J. Andreis, D. Cvetko, S. Djurić-Klajn, *Historijski razvoj muzičke kulture u Jugoslaviji*, Zagreb 1962. — Od istega avtorja so dela *Gesellschaftsformen und Musikentwicklung, Bericht über Internationalen Musik-Kongress, Wien 1952*; *Un contemporain de Mozart, Ivan-Mane Jarnović, Bericht über den internationalen musikwissenschaftlichen Kongress in Wien 1956, 1958*; *Corrèspodance inédite de Johannes Brahms, Bericht über den siebenten internationalen musikwissenschaftlichen Kongress, Köln 1958* itd.

¹⁸ Njegova tiskana in rokopisna dela, med katerimi je tudi *Muzička estetika* in disertacija (v prevodu Djure Jakšića), so objavljena po vojni v dveh zbirkah: *Izbor eseja s predgovorom* in v redakciji S. Djurić-Klajnov, *Posebna izdanja. Muzikološkog instituta*, 7, 1955 in *Umetnost i umetničko delo*, s predgovorom in v redakciji Dušana Plavše, Beograd 1962.

¹⁹ Glede na to, da se dela teh treh muzikologov v nečem med seboj dotikajo, navajamo tu samo najbolj bistvene od njih: M. Velimirović: *Byzantine Elements in Early Slavic Chant* (del doktorske disertacije) skupno s transkripcijo hilendarskega rokopisa 308, *Monumenta Musicae Byzantinae*, IV, Copenhagen 1960; *Stand der Forschung über kirchenslavische Musik*, *Zeitschrift für slavische Philologie*, Bd. XXXI, H. 1, 1963; Joakim, monah i domestik Srbije, *Zvuk*, 62, 1964 itd. — D. Stefanović: *Einige Probleme zur Erforschung der slavischen Kirchenmusik*, *Kirchenmusikalisches*

Ko končujemo ta bežni pregled, moramo poudariti, da so ugodne povojne prilike za razvoj glasbe v vseh njenih aspektih prav gotovo tudi omogočile, da se muzikologija organizirano razvija (z ustanovitvijo Muzikološkega inštituta Srbske akademije znanosti leta 1948), da se dela objavljajo tako v časopisih kot v posameznih izdajah in da se končno po ustanovitvi katedre za muzikologijo na Filozofski fakulteti v Ljubljani tudi morejo braniti doktorske disertacije iz muzikologije. Vsa ta dejstva so vplivala na to, da se v zadnjih letih javlja tudi znatno število mladih talentiranih muzikologov in glasbenih piscev, katerih interesi so usmerjeni v historiografijo (Roksanda Pejović) v glasbeno estetiko (Dragutin Gostuški, doktorska disertacija *Umetnosti u evoluciji stilova*), v analitične študije (Vlastimir Peričić, Nadežda Mosusova), v glasbeno esejistiko (Djura Jakšić, Dušan Skovran, Marija Koren, Dejan Despić, Dušan Plavša, Dragomir Papadopolos) in v folkloristiko (Milica Iljin, Radmila Petrović, Dragoslav Dević).

O vseh teh pa bo nedvomno lahko še kaj povedala bodoča historiografija.

SUMMARY

The political and economic conditions, or rather the centuries-long occupation under which the Serbs lived until the first quarter of the 19th century, did not allow musical culture to develop freely and independently. Hence the first appearances of musical activity among the bourgeois come towards the middle of the last century, and rudiments of musicological research only towards the end of the century.

The attention of the writers, mostly priests, who were connoisseurs of music, was at that time almost exclusively concentrated on Serbian church music, in which field exist a considerable number of works. These are often accompanied by melographic notations of contemporary church tunes, as was done also by composers Kornelije Stanković (1831—1865) and Stevan Mokranjac (1856—1914).

At the beginning of the 20th century we have the first studies of folk-music, while between the first and second world wars musical literature divides into various branches, including, apart from the study of folk-music, essays, historiography, musical aesthetics and sociology. After 1945 the Serbian writers' areas of research spread even wider to include not only the above-mentioned categories but also the study of mediaeval music in Serbia. With palaeographic analysis and transcription of neumatic manuscripts surviving on Mount Athos and in various libraries abroad, musical treasures unknown and neglected for centuries are being brought to light.

Jahrbuch, 43, Köln 1959; Nekoliko podataka o grčkom uticaju na srpsko crkveno pojanje, Bogoslovlje, V, 1—2, 1961; The Earliest Dated and Notated Document of Serbian Chant, zbornik radova Bizantološkog inštituta, 7, 1961; Melody Construction in Byzantine Chant — rapport complémentaire de Egon Wellesz —, Actes du XIIe congrès international d'études byzantines, 1961 itd. — J. Milojković-Djurić: Neka mišljenja o poreklu narodnog crkvenog pojanja, Zvuk 53, 1962; Some Aspects of the Byzantine Origin of the Serbian Chant, Byzantinoslavica XXIII, 1, 1962; On the Serbian Chant in the XVIIIth Century, Actes du XIIe Congrès international des études byzantines, II, 1964; Papadika u hilendarskom neumskom rukopisu broj 311, Zbornik radova Vizantološkog inštituta, VIII, 1964 itd.